

FRANÇOIS RYCKMANS

Mémoires noires. Les Congolais racontent le Congo belge 1940-1960

Bruxelles, Racine, 2010, 297 p.

Naar aanleiding van de viering van de 50-jarige onafhankelijkheid van Congo in 2010 verschenen talrijke overzichtswerken die het Belgische koloniale tijdperk belichten. François Ryckmans maakte van het jubileumjaar gebruik om met het boek *Mémoires Noires* het verhaal van de Belgische kolonisatie en dekolonisatie te vertellen vanuit het perspectief van de Congolezen. Het boek onderscheidt zich hierdoor van de vele publicaties die oud koloniale aan het woord laten en het nodigt uit tot een hervertelling van de Congolese geschiedenis tussen 1940 en 1960. Ryckmans verzamelde in 1999 en 2000 een reeks getuigenissen van Congolezen in het kader van een radio-reportage voor de RTBF. De bedoeling van de reportage was na te gaan hoe de Congolezen terugkeken op de koloniale periode. De interviews verliepen niet volgens een vast vragenkader maar lieten de getuigen hun levensverhaal vertellen. Door de visie van deze getuigen centraal te plaatsen, hoopt Ryckmans de Congolese geschiedenis te vertellen vanuit een hoek die in België weinig gekend is.

Hiermee plaatst het boek zich binnen de hedendaagse tendens in de geschiedschrijving die de focus verschuift naar de gekoloniseerde en de interactie tussen kolonisator en gekoloniseerde. Het boek is chronologisch opgebouwd en beschrijft hoe Congo evolueerde van een 'modelkolonie' naar een kolonie die streefde naar onafhankelijkheid. De focus van de auteur ligt voornamelijk op het ontstaan van een politiek bewustzijn en

een politieke elite. Daarbij laat hij ruimte voor de beïnvloeding van buitenaf. Relaties met andere Afrikaanse landen, Europese koloniale machten en met de metropool bepaalden in sterke mate de hang naar onafhankelijkheid. François Ryckmans groeide zelf op in Congo als zoon van André Ryckmans, die als gewestbeheerder omkwam tijdens de onafhankelijkheidsstrijd. Zijn grootvader, Pierre Ryckmans, was de koloniale gouverneur generaal tussen 1934 en 1946. Vandaag werkt Ryckmans als journalist bij de RTBF waar hij sinds 1991 de gebeurtenissen in Centraal-Afrika volgt.

In het eerste boekdeel, *Congo belge, colonie modèle*, vertellen diverse getuigen over hun ervaring met de geconsolideerde koloniale natie van de jaren 1940 en 1950. De kameraadschappelijke omgang van zwart en blank tijdens de oorlogsjaren schiep bij heel wat Congolezen verwachtingen over de toekomstige relaties. "*Nous, on a combattu aussi pour que ceux qui sont restés au Congo soient libres*" (p. 23). In praktijk bleef het koloniale leven volgens segregacionistische principes geordend. Toen Jean Lema deze grens in 1952 overschreed door met een blanke vrouw te dansen, was hij niet alleen de eerste zwarte die dit aandurfde maar was de symbolische betekenis van zijn daad zo groot dat hij vereeuwigd werd in het lied *Jamais Kolonga*. Ondanks de 'humanitaire' beschavingsmissie en de religieuze boodschap van gelijkheid die de kolonisatie uitdroeg, was het duidelijk dat blank en zwart niet als gelijken naast elkaar leefden.

François Ryckmans wijst erop dat de meeste Congolezen zich aanvankelijk geen vragen stelden bij deze onzichtbare *colour bar*. "*Ce n'était pas aussi mauvais, ça faisait partie de*

l'éducation... pour moi les Belges sont des bons éducateurs, disons des bons maîtres. Ils nous ont éduqués, ils nous ont ouvert le chemin". Verschillende getuigen verklaren echter dat ze frustratie voelden omdat ondanks de middelen van sociale promotie zoals de *carte de mérite civique* of de *carte d'immatriculation* politieke en sociale rechten onbereikbaar bleven. Ook het onderwijs voor de lokale bevolking bleef beperkt. Slechts enkelen die intelligent genoeg bevonden werden om te studeren, konden bij uitzondering naar België.

Deze jonge universitair en voldeden bij hun terugkeer niet langer aan de geïnstitutionaliseerde vooroordelen die ervan uitgingen dat zwarten niet geschikt waren voor hoger onderwijs en complexe opdrachten. De vermeende inherente achterstand van de Afrikanen ten opzicht van de Europeanen bleek achterhaald en dat zette de basis van het koloniale project onder druk. Ook andere Congolezen beseften in hun dagelijkse leven dat ze onder Belgisch toezicht beperkt werden in hun vrijheid. Contacten met het Franse Brazzaville, waar de Afrikaanse bevolking meer vrijheden genoot, openden de ogen van de inwoners van Leopoldville: *"Vraiment le Belge ne nous laissait pas faire. Il contrôlait tout. Il ne voulait peut-être pas que nous devenions des souldards ou des ivrognes. Il croyait peut-être que le vin dérangerait la mémoire des Congolais. En face, là-bas (Brazzaville), vous pouviez boire comme vous vouliez"* (p. 49).

In het tweede deel van het boek, *Le temps des revendications*, verklaart François Ryckmans hoe deze inzichten uitgroeiden tot een nadrukkelijke wens om meer rechtvaardigheid. Vanaf 1956 verspreidden de onafhankelijkheidsideeën zich dankzij radio en

andere populaire media en vormden ze één stem: *"injustice, injustice criante, vraiment !"*. De weinige Congolezen die de kans kregen de metropool te bezoeken, kwamen terug met ongelofelijke verhalen over werkende blanken, syndicaten en vrijheid van meningsuiting. Aanvankelijk beperkten de wensen van heel wat Congolezen zich tot een grotere gelijkheid tussen blank en zwart. Philippe Kanza die als journalist voor het tijdschrift *Congo* werkte, vertelt: *"au départ, nous avons soutenu non pas l'indépendance immédiate, mais une communauté belgo-congolaise"* (p. 136). Ook de auteurs van het *Manifeste de Conscience Afrique* dat verscheen in 1956 deelden deze mening: *"Nous ne réclamions pas l'autonomie, ni l'indépendance, nous réclamions une émancipation en harmonie avec la Belgique"* (p. 117).

Langzaamaan zouden deze wensen echter radicaliseren. Expo 1958 liet een 300-tal Congolezen proeven van de vrijheid van de metropool. Deze ervaring zorgde samen met de onafhankelijkheid van Congo Brazzaville voor een groeiende onafhankelijkheidswens. François Ryckmans nuanceert door te wijzen op het feit dat er ook mensen waren die niet zaten te wachten op de onafhankelijkheid. Albert Kisonga vertelt hoe zijn vader een product was van de koloniale retoriek: *"Mon père a vécu dans l'idée que l'ordre colonial était ce qu'il y avait de meilleur. (...) il me répétait tous les jours: 'ne racontez pas que les Blancs vont partir, qu'est-ce que nous allons devenir sans les Blancs?'"* (p. 145). De meerderheid van Ryckmans' getuigen verlangden echter in groeiende mate naar onafhankelijkheid. Verschillende getuigen in het boek kwamen in deze periode in aanraking met vrijheidsstrijders uit andere regio's en merkten dat de onafhankelijkheidsbeweging

internationaal opmars maakte. Patrice Lumumba's bezoek aan de conferentie van Accra deed de koers van de beweging definitief veranderen richting feitelijk zelfbestuur.

Het derde deel van het boek, *Les ruptures*, schetst hoe de onafhankelijkheidswensen van de Congolezen zich manifesteerden. Op 4 januari 1960 kwam het voor het eerst tot een treffen met de koloniale autoriteiten. Een verloren voetbalmatch en de verboden meeting van de politieke partij *Alliance des Bakongos* (ABAKO) veroorzaakten een protestgolf van de inwoners van Leopoldville tegen het koloniale bewind. Alles wat blank was of deed denken aan de koloniale overheersing moest eraan geloven. Alfred Yongolo : *"Je crois que les gens en avaient marre à cause des injustices qu'ils subissaient"* (p. 171). De opstand werd door de *Force Publique* bedwongen maar de rust zou niet meer terugkeren.

Eind januari 1960 zou de toekomst van het land worden bepaald op de *Table ronde* in Brussel, een politiek overleg tussen enkele prominente Congolezen en de Belgische overheid. De Congolezen vormden een *Front commun* en slaagden erin hun eis om onafhankelijkheid als één blok naar voor te schuiven. Tot hun eigen verbazing stemden de Belgen toe in een volledige onafhankelijkheid van het land op 30 juni 1960. Wat deze pas verworven onafhankelijkheid zou inhouden, was voor velen een raadsel. De verwachtingen waren niettemin hooggespannen : *"Plus de couvre-feu, on pouvait danser jusqu'au matin. On pouvait boire le vin qui était défendu, l'alcool, le whisky... ! Pour nous, c'était une fête"* (p. 222). Nochtans zou de aanvankelijke vreugde om de onafhankelijkheid een bittere bijmaak krijgen. De kersverse politieke leiders beseffen vandaag dat zij onvoorbereid waren op de

gigantische taak die hen te wachten stond : *"Nous n'étions pas les seuls à avoir une indépendance, ce n'était pas la haine. (...) Mais, ce qui est différent, c'est que nous, nous n'avons pas été préparés à l'indépendance, avec tout le mal que cela peut entraîner"* (p. 221).

In het vierde en laatste deel van het boek, *Vers un nouveau Congo*, bekijkt François Ryckmans welke vorm het nieuwe Congo aannam. De onafhankelijkheidsviering op 30 juni 1960 betekende voor Thomas Kanza, minister van de nieuwe regering, het begin van het einde van de vreedzame samenwerking van de nieuwe regering met de Belgen. 40 jaar later betreurt hij de speech van Patrice Lumumba : *"Notre chef d'État, le président Kasa-Vubu, n'avait pas vraiment expliqué et exprimé les sentiments des Congolais ce jour-là. Et aussi parce que Lumumba exprimait les véritables sentiments des Congolais, mais en des termes qui n'étaient pas appropriés pour l'occasion"* (p. 239). In de daarop volgende maanden zorgden de muiterij van de *Force publique*, de communistische reputatie van Lumumba en de afscheidingsoorlog van Katanga voor een verdeling van de politieke krachten. De blanken vreesden voor hun leven en ontvluchtten massaal het onafhankelijke Congo.

De internationale reputatie van Patrice Lumumba evolueerde van kwaad naar erger en de Belgen vreesden samen met de Amerikanen dat Congo onder Lumumba's leiding een communistisch land zou worden. Nog geen jaar na de onafhankelijkheid werd de charismatische jonge premier vermoord. Het land belandde in een vier jaar durende burgeroorlog en viel vanaf 1965 in handen van Mobutu. Het boek eindigt dus niet bij de onafhankelijkheid maar analyseert ook de eerste jaren van het onafhankelijke Congo.

François Ryckmans erkent de tweezijdigheid van het dertigjarige bestuur van Congo. Naast dictatuur en corruptie bracht het bewind van Mobutu volgens Ryckmans ook een Congolees nationaliteitsgevoel met zich mee en waren vooral de eerste jaren economisch voorspoedig.

In de bedenkingen op het einde van het boek (*Quelques réflexions sur le Congo, avant et après 1960*) geeft François Ryckmans zijn persoonlijke visie op het koloniale verleden. Hij meent dat de terugslag van de dekolonisatie enkele jaren voelbaar was in Congo maar dat de huidige crisis in het land toe te schrijven is aan het jarenlange wanbeleid van Mobutu. Met deze uitspraak onderschat Ryckmans volgens mij de impact van het koloniale verleden. België en heel wat andere naties hadden en hebben tot vandaag politieke en economische belangen bij de handhaving van de non-politiek in Congo. Ryckmans stelt vast dat de Congolezen, in tegenstelling tot de Belgen, zich verzoend hebben met het koloniale verleden en klaar zijn om zelf verantwoordelijkheid op te nemen voor wat misgaat in hun land. Door deze positie in te nemen, plaatst het boek zich binnen het dominante discours met betrekking tot de Belgische koloniale periode. Er heerst vandaag consensus over de excessen van het Belgische kolonialisme en dit blijkt ook uit de geselecteerde getuigenissen. De strenge raciale segregatie, de gebrekkige voorbereiding op de onafhankelijkheid en de paternalistische houding van de koloniale overheersers worden aangehaald.

Maar waar is de kritiek op het instituut kolonialisme? Het lijkt bijna alsof de door François Ryckmans geselecteerde getuigen het kolonialisme *an sich* niet in vraag stelden

maar enkel protesteerden tegen de hiervoor vernoemde excessen. Nochtans was hun onafhankelijkheidsstrijd vooral een strijd om de onrechtvaardigheid van de Belgische dominantie in Congo veeleer dan een strijd tegen de uitwassen van deze dominantie. En internationaal bestaat er meer consensus over de diepgaande invloed van het kolonialisme en het imperialisme op de ontwortelde Congolese samenleving.

Het boek biedt in de eerste plaats een politieke geschiedenis van de overgang van de 'modelkolonie' naar het onafhankelijke Congo. De keuze van de getuigen speelde hierin zonder twijfel een rol. De meerderheid van de door François Ryckmans aangesproken Congolezen maakte deel uit van de opkomende politieke elites uit de jaren 1950 en 1960. Hoewel deze mensen inderdaad eersterangs getuigen waren van de politieke ontwikkelingen van het land, kunnen we toch bedenkingen plaatsen bij de representativiteit van deze groep als zijnde de 'ongehoorde' stem van de Congolezen. Voor vele getuigen zoals Kanza, Kashamura en zelfs Jean Lema is het niet de eerste keer dat zij hun verhaal vertellen. Het verhaal dat in grote mate onverteld blijft, is dat van de 'gewone' Congolees. Hoe keek hij terug op de koloniale periode? Verlangde hij naar de onafhankelijkheid? De getuigenissen van de 'gewone' Congolees die we in het boek aantreffen zijn niet alleen schaars, ze zijn bovendien uitsluitend mannelijk. Het is bijzonder jammer dat Ryckmans de kans onbenut laat om enkele vrouwelijke protagonisten aan het woord te laten.

Nochtans blijft *Mémoires noires* zeker een aanwinst. Het boek schaft inzicht in de strategieën van verzet van de gekoloniseerde

bevolking die al te vaak in een slachtofferrol wordt geduwd. Getuigen vertellen hoe ze zich organiseerden en samenkwamen om hun ideeën over rechtvaardigheid en onafhankelijkheid op papier te zetten en kenbaar te maken aan het brede publiek. François Ryckmans toont getuigen die actief waren in het construeren en reconstrueren van hun eigen geschiedenis en die de veranderende maatschappij van dichtbij observeerden. Door personen te laten spreken die een prominente rol vervulden binnen de Congolese samenleving slaagt het boek er bovendien in om haarfijn uit te leggen hoe de onafhankelijkheidsideeën ontsproten en hoe zij zich verspreidden onder de Congolese bevolking.

De getuigenissen worden ondersteund door historische randinformatie die in de vorm van kaders in het boek werd verwerkt. Hiervoor beroept de auteur zich hoofdzakelijk op twee werken : *Du Congo belge au Congo indépendant. 1940-1960. Émergence des évolués et genèse du nationalisme* (Kinshasha, 1998) van professor Jean-Marie Mutamba en *1959-1960. La crise congolaise* van Jacques Vanderlinden (Bruxelles, 1999). Vooral het werk van Mutamba komt veelvuldig aan bod. François Ryckmans valt ook terug op andere Congolese schrijvers zoals Isidor Ndaywel en Patient Bagenda Balagisi. Het is lovenswaardig dat hij tracht weg te blijven van de paternalistische toon die vele andere oud-kolonialen kenmerkt. Hij laat ruimte voor kritiek en overhaalt zijn getuigen ook te praten over hun ervaringen met de onrechtvaardigheden van het koloniale systeem. We kunnen het echter niet laten ons af te vragen welke invloed de klinkende familienaam van de auteur had. De naam 'Ryckmans' heeft een koloniaal verleden en hoewel hij zonder

twijfel deuren opent, is het ook mogelijk dat hij zorgt voor een vertekening van de getuigenissen.

Sarah Heynssens